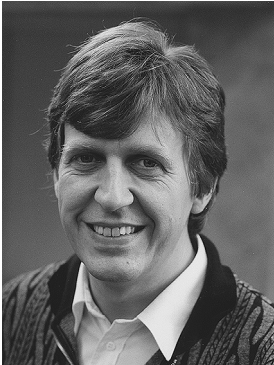

NYT FRA ROCKWOOL® FONDENS FORSKNINGSENHED

Februar 2001

Borgerne og lovene II: Danskerne er blevet mere lovlydige

Af professor Jørgen Goul Andersen, Aalborg Universitet

Danskerne er på mange områder blevet mere lovlydige fra 1997 til 2000, viser ny undersøgelse fra Rockwool Fondens Forskningsenhed. I hvert fald i den forstand, at moralen i forhold til at overholde lovene er blevet stærkere. Det er indtruffet over en ret bred front, men gælder i særdeleshed på nogle af de områder, hvor moralen har været til debat.

Undersøgelsen, der er foretaget af Rockwool Fondens Forskningsenhed, indeholder en replicering af en række spørgsmål, der blev stillet i 1997, suppleret med en række nye. Feltarbejdet er som i 1997 foretaget af Gallup. Selv om der kun er tre år imellem de to undersøgelser, er der alligevel en række signifikante forskelle. Først og fremmest er bedømmelsen af socialt misbrug blevet væsentligt strengere, herunder i særdeleshed snyd med adresser, men også omgåelse af reglerne med hensyn til at stå til rådighed for arbejdsmarkedet. Dette er netop områder, der har været til debat, eller hvor politikere og det offentlige har sendt stærke signaler og taget initiativer for at komme misbrug til livs. Undersøgelsen giver også et svar på, hvordan danskerne reagerer på det, der opfattes som for vidtgående offentlig regulering: Eksemplet med børnearbejde tyder på, at reguleringen efterhånden ender med at blive accepteret eller i det mindste tolereret: Danskerne er et regerligt folk.

Ny undersøgelse

Rockwool Fondens Forskningsenhed foranstaltede i 1997 undersøgelsen "Borgerne og lovene", der belyste borger-

nes moral i forhold til at overholde lovene på forskellige områder. Undersøgelsen gav på flere punkter grund til at være bekymret. Ganske vist kunne det overordnet konkluderes, at "...danskerne gennemsnitligt set er ganske puritanske i deres holdning til at overtræde loven. I det hele taget er moralen uhyre streng, når det gælder overholdelse af straffeloven. Langt ad vejen er bedømmelsen også streng med hensyn til socialt misbrug, og sågar skattesnyderi er langt fra så accepteret, som man måske kunne få indtryk af."¹⁾ Men samtidig viste undersøgelsen, at der var sket "et ganske markant fald i danskernes moral i forhold til lovene på flere områder"²⁾, og at dette langt ad vejen så ud til at være generationsbestemt.

Selv om dette kunne synes at måtte lede til en konklusion om, at faldet ville fortsætte, så var det *ikke* projektets konklusion, at det nødvendigvis ville gå i den retning. Man kunne nemlig forestille sig, at f.eks. politiske signaler og almindelig offentlig debat også kunne påvirke moralen, sådan som man tidligere har set det i forbindelse med f.eks. spritkørsel og andre former for adfærd, som tidligere kunne være delvist socialt acceptable, men ikke længere er det. Og sådanne signaler eller en sådan offentlig debat har man netop haft på nogle af de områder, som *Borgerne og lovene* dækkede. Typisk i form af klare politiske markeringer, bakket op af ny lovgivning eller forstærket kontrol. Men netop sigtende mod den symboliske effekt. Derfor kunne der være god grund til at lave en opfølgingsundersøgelse nu tre år senere. Det ville samtidig give mulighed for en undersøgelse over tid af, hvordan det er gået med borgernes accept af en upopulær lovgivning: Forbudet mod børnearbejde, der just var indført, da den forrige undersøgelse blev lavet i 1997. Det er et eksempel på en form for regulering, som griber ind i borgernes handlefrihed, og som dengang blev opfattet som så overflødig og skadelig, at ung som gammel nærmest ville sætte en ære i at overtræde den. Men hvordan er det gået nu - tre år senere?

For at besvare disse spørgsmål blev der i maj-juni 2000 foretaget en opfølgingsundersøgelse på basis af et mindre udsnit af 1997-undersøgelsens spørgsmål. Feltarbejdet blev ligesom ved 1997-undersøgelsen udført af Gallup A/S og omfattede i alt 1247 svarpersoner. Undersøgelsen er nærmere beskrevet i omstående boks.

Om undersøgelsen

Undersøgelsen blev tilrettelagt som en landsdækkende, repræsentativ befolkningsundersøgelse. For at kunne gå nærmere ned i en undersøgelse af de unge blev der udtaget en ekstra stor stikprøve af unge i aldersgruppen 15-29 år, svarende til det dobbelte af befolkningsandelen. I alt blev 1247 svarpersoner interviewet, heraf 1045 ordinære interviews og 202 ekstra interviews blandt de unge som følge af overvægtningen. I de følgende analyser er der vejet efter alder, således at undersøgelsen er vejet ned til de 1045 svarpersoner, undtagen i særlige analyser vedrørende de unge. I modsætning til 1997-undersøgelsen, der kun omfattede befolkningen mellem 18 og 74 år, dækker 2000-undersøgelsen oprindeligt hele den danske befolkning over 15 år. De 15-17 årige er dog, med mindre andet er angivet, trukket ud af analysen her, ligesom vi i de tabeller, der sammenligner 1997 og 2000, endvidere har udeladt svarpersoner på 75 år og derover. I de analyser, hvor der sammenlignes mellem 1997 og 2000, er der alene benyttet vejning efter alder for at matche metoden i 1997. I langsigtede sammenligninger er der benyttet en mere omfattende vejning. Derfor kan der optræde enkelte mindre afvigelser mellem tabellerne nedenfor, fordi der er vejet lidt forskelligt af hensyn til sammenligneligheden med tidligere undersøgelser.

1997-undersøgelsens resultater er publiceret i bøgerne Jørgen Goul Andersen, Hans Jørgen Nielsen og Marie Louise Hultin *Borgerne og lovene*. Århus: Aarhus Universitetsforlag/Rockwool Fondens Forskningsenhed, 1998, samt Jørgen Goul Andersen, med kommentarer og vurderinger af Karen Jespersen, Jørn Henrik Petersen og Jörgen Westerståhl, *Loven og mig*. København: Spektrum, 1998.

Den nyeste del af undersøgelsen er publiceret i Sanne Lund Clement *Borgerne og lovene II. Danskernes forhold til landets love anno 2000*. Aalborg: Aalborg Universitet, 2001.

Hvad er tilladt - og hvad er ikke?

Tabel 1 på næste side viser et samlet billede af undersøgelsens hovedspørgsmål i 2000. For de spørgsmål, der går igen, er der tale om stort set nøjagtig samme rangorden som i 1997. Eneste undtagelser er, at butikstyveri og brugstyveri af bil har byttet plads, samt at synet på, at faktisk samboende har dækadresser for at få højere sociale ydelser, siden 1997 er rykket op blandt de overtrædelser, der bedømmes strengt. Dengang som nu er de handlinger, der møder mindst forståelse, brugstyveri af bil samt butikstyveri, som 95 pct. af de adspurgte ikke kan finde den mindste anledning til at udtrykke nogen form for billigelse af. Det gamle udtryk om, at "hæleren ikke er bedre end stjæleren", synes til gengæld glemt af nogle: I hvert fald er misbilligelsen knapt så total. Når det gælder straffelovsovertrædelser som de ovennævnte, er

misbilligelsen dog nu som tidligere særdeles høj: Der er bestemt ikke tale om, at butikstyveri eller hæleri er blevet acceptabelt – hvilket som bekendt ikke er ensbetydende med, at ingen lader sig friste.

Noget lignende kan siges om at løbe fra en parkerings-skade. Det er et hyppigt forekommende fænomen, men næppe noget, de skyldige taler højt om. Socialt misbrug hører til i samme skuffe og vurderes ganske strengt, både generelt og når vi taler om formelt at bo hver for sig for at få større ydelser, eller modtage dagpenge uden at stå til rådighed for arbejdsmarkedet. Så er det trods alt lidt mere acceptabelt at snyde med billetten til offentligt transport-middel eller snyde i skat, selv om også disse handlinger vurderes som temmelig uacceptable. At smide brugte batterier i affaldsspanden, samt at snyde sit forsikrings-selskab, følger lige efter. Forståelsen er større, når det kommer til at lyve til egen fordel (det kan man jo blive nødt til engang imellem) eller beholde fundne penge (for mon de nu også når frem til ejermændene, hvis man afleverer dem?). At en kiosk sælger alkohol til børn under 15 år, kalder heller ikke på den helt store forargelse (de får jo fat i drikkevarerne alligevel). Og at børn under 13 år har arbejde, udløser kun et skuldertræk (det må være forældrenes og børnenes sag, for det er jo ikke sådan som i Asien, at nogen er nødt til det). I parenteserne er det for nogle af de mere acceptable handlinger forsøgt at rekonstruere nogle af de "undskyldninger", som man kunne forestille sig. Loven skal overholdes, hvis den er rimelig og velbegrundet - ikke bare ukritisk, fordi den er lov. Og normer kan brydes, når situationen kræver det.

Som det blev påpeget i 1997-undersøgelsen, synes dette "refleksive" forhold til love og regler at have vundet stor udbredelse. I øvrigt ikke kun hos borgerne, men også i nogen grad i den offentlige forvaltning³⁾. Det betyder, at love, regler og normer kan bøjes i konkrete situationer, og det giver alt andet lige en fleksibilitet, som samfundet dårligt kunne være foruden - og som nok er et grundvilkår, som ikke står til at ændre. Men det kan også føre til en udvidende fortolkning af bagatelgrænser og andre hensyn, som kan få handlinger til at ryge "af sporet"⁴⁾. Og der var i 1997-undersøgelsen tegn på et fald i borgernes moral i forhold til lovene, som godt kunne være lidt skræmmende. Ikke mindst fordi det kunne fastslås, på basis af undersøgelser over en næsten 20 årig periode, at faldet var i hvert fald delvist generationsbestemt. Hvis det samtidig fører til en oplevelse af, at "alle de andre" også snyder - arbejder sort, snyder i skat, misbruger regler for tildeling af velfærdsydelser, osv. - kunne man yderst set komme i en situation lidt som den, der kendetegnede de politiske ungdomsorganisationer i Danmark for få år siden: Alle omgik reglerne - og alle følte sig berettiget til det eller nødt til det, fordi "alle de andre også snyder". Netop når det gjaldt skattemoral og moral med hensyn til socialt misbrug, var dette dog ikke så udtalt endda, i hvert fald ikke på generelle spørgsmål - til gengæld syntes

udviklingen så meget desto stærkere på andre områder, som f.eks. når det gjaldt småfiflerier i forhold til forsikringsselskaber.

Tabel 1. Billigelse af forskellige handlinger. Gennemsnit på skala 1-10, samt andel "billiger slet ikke". 2000.

I hvilken grad billiger De følgende handling?	Gns.på skala 1-10	% "billiger slet ikke"	Rang 1997
Tage lidt varer i (forretning) ¹ uden at betale	1.10	95	2
At tage og køre en bil, der tilhører en anden	1.13	95	1
Købe tyvekoster	1.34	87	3
Undlade at oplyse om skader, som De er kommet til at forvolde på en parkeret bil?	1.36	83	4
Modtage sociale ydelser, man ikke har krav på	1.37	87	5
Samlevende, der formelt bor hver for sig for at få højere boligsikring eller bistandshjælp	1.49	83	8
Modtage arbejdsløshedsdagpenge, selv om man reelt ikke står til rådighed for arbejdsmarkedet	1.50	80	6
Undlade at købe billet til offentlig transport (f.eks. bus/tog)	1.87	72	7
Snyde i skat, såfremt man har muligheden	2.25	63	8
Smide brugte batterier i skraldeposen	2.30	62	-
Skrive lidt ekstra på anmeldelsen til forsikrings-selskabet, hvis der har været indbrud	2.37	59	9
Lyve til egen fordel	2.52	47	10
Beholde fundne penge	2.67	53	12
At man i en kiosk sælger et par øl til en person på 14 år	2.83	52	-
Modtage dagpenge eller bistandshjælp, hvis man har et børnepasningsproblem og derfor ikke ønsker arbejde lige nu	3.34	44	13
Lade sine børn under 13 år udføre lønnet arbejde, f.eks. med uddeling af reklamer, selv om det nu er ulovligt	4.28	37	14

Anm. Skala fra 1: "Billiger slet ikke" til 10 "billiger i høj grad". Svarpersoner over 18 år. Data vejret efter alder.

¹⁾ Split-half, hvor halvdelen er spurgt om købmandsforretning, den anden halvdel om lavprisvarerhus.

Vi ved fra undersøgelser af social tillid, at det næppe kan stå helt galt til. Danskerne har - ikke mindst i sammenligning med mange andre lande - en grundlæggende høj tiltro til deres medmennesker. Der er en stor "social kapital", som både er et stort socialt, demokratisk og økonomisk aktiv. Men der syntes i 1997-tallene at ligge en advarsel om fare for en udskridning. Spørgsmålet er så, om den udvikling, der kunne konstateres fra 1980 og fremover, er fortsat siden. Det er belyst i det følgende.

Langtidstendensen 1981-2000

En række af undersøgelsens spørgsmål har tidligere været brugt i de såkaldte "værdiundersøgelser", som siden 1981 er gennemført i Danmark og en lang række andre lande verden over, med 5-10 års mellemrum. Vi kan her sammenligne værdiundersøgelserne 1981 og 1990 med undersøgelserne af *Borgerne og lovene* 1997 og 2000. Resultaterne er vist i tabel 2.

Tabel 2. Billigelse af forskellige handlinger, 1981-2000. Målt på skala 1-10.

I hvilken grad billiger De følgende handling?	1981	1990	1997	2000
At tage og køre en bil, der tilhører en anden	1.08	1.06	1.05	1.11
Købe tyvekoster	1.19	1.26	1.39	1.28
Undlade at oplyse om parkeringsskade	1.40	1.41	1.40	1.32
Modtage sociale ydelser, man ikke har krav på	1.28	1.46	1.44	1.31
Undlade at købe billet til offentlig transport	1.59	1.72	1.85	1.70
Snyde i skat, såfremt man har muligheden	2.36	2.42	2.45	2.22
Lyve til egen fordel	1.97	2.08	2.75	2.43
Beholde fundne penge	1.91	2.18	3.01	2.52
Gennemsnit (indeks) ¹⁾	1.60	1.70	1.92	1.74

Anm. 1981 og 1990: Værdiundersøgelsen. Alle undersøgelserne er vejede, i 1997 og 2000 efter Gallups vægte. For 1997 er aldersgruppen 70-74 opvejet til at være dækkende for hele aldersgruppen over 70 år. Aldersgrænsen nedad er i alle undersøgelser 18 år.

¹⁾ Summen af personens score på de otte spørgsmål, divideret med otte. Personer med "ved ikke" svar er udeladt, da ved ikke-svar er sjældent forekommende.

Med en enkelt undtagelse - brugstyveri af bil, der dog stadig får den lavest mulige billigelse af 95 pct. af svarpersonerne - er der på alle spørgsmålene sket en ændring i mere "moralsk" retning fra 1997 til 2000. Dvs. at billigelsen af disse handlinger er blevet mindre. Det udgør næsten hele stigningen fra 1990 til 1997. Når det gælder skattesnyd, finder vi den strengeste moral i hele den undersøgte periode, og når det gælder misbrug af sociale ydelser, er vi tilbage på 1981-niveau. Også synet på at løbe fra en parkeringsskade er det hidtil strengeste, der er målt. Der er en god systematik i tallene, idet alle disse tre områder er karakteriseret ved, at der ikke, eller kun i meget ringe grad, var sket en moralsk "udskridning" fra 1981 til 1997. Der kan også være en logik i tallene derved, at 1990'ernes regeringer har lagt vægt på at komme skattesnyderi og socialt misbrug til livs, i et forsøg på at skabe tillid til, at alle betaler og modtager det, de skal. Hertil har været brugt både skærpede kontrolforanstaltninger og ændrede regler - i tilfældet med skattesystemet en sanering af fradragsregler mv., der i praksis gør det vanskeligt for almindelige mennesker at snyde i skat - når lige bortses fra sort arbejde, der er et kapitel for sig.

Det samlede resultat er, at den såkaldte "offentlige moral" på alle områder er tilbage på eller strengere end 1990-niveau. Også når det gælder "privat moral" med hensyn til at lyve og beholde fundne penge, er der sket en markant

ændring, men her er ændringen dog ikke stor nok til at udligne udviklingen fra 1990 til 1997.

Faktiske lovovertrædelser

Det lidt særprægede billede af udviklingen i 1990'erne - først stigende accept af lov- og normbrud, derefter en opstramning - gør det nærliggende at spørge, om der kunne ligge metodiske problemer bag. Der kunne tænkes at være skævheder i 2000-stikprøven, således at man af den ene eller anden grund har fået et datasæt af mere "moral-ske" mennesker - eller at 1997-undersøgelsen, trods omhyggelig kontrol af repræsentativiteten, alligevel var skævt sammensat på netop den afhængige variabel. Resultatet kunne også tænkes påvirket af forskelle i spørgsmålenes kontekst i skemaet - som aldrig kan være 100 pct. identisk, selv om afvigelsen er minimeret.

Det kan imidlertid efterprøves. 2000-undersøgelsen omfattede nemlig også en gentagelse af tre spørgsmål om faktiske lovbrud, som ikke blev medtaget for at konstatere afvigelser i forhold til 1997, men netop for at have et fast forankringspunkt. Hvis de adspurgte svarer korrekt på disse spørgsmål, der refererer til hele livsforløbet, kan hyppighederne ikke have ændret sig nævneværdigt fra 1997 til 2000. Og givet den stærke sammenhæng mellem moral og faktiske lovbrud⁵⁾ er det næsten utænkeligt, at der kunne være stikprøveskævheder mht. moralen, uden at det også ville gøre sig gældende med hensyn til de faktiske lovovertrædelser.

Hvis de adspurgte af spørgeskematekniske grunde skulle være forledt til at give mere eller mindre moralske svar end i 1997, måtte det også ventes at give sig udslag i tallene for de selvrapporterede faktiske lovovertrædelser. Hvis omvendt hyppigheden af disse lovovertrædelser er konstant, kan vi fæstne betydelig lid til vore resultater vedrørende udviklingen 1997-2000.

Tabel 3. *Selvrapporterede lovovertrædelser, 1997 og 2000. Pct.*

	1997	2000	forskel
Købt eller solgt tyvekoster	8.4	8.4	0.0
Butikstyveri	18.8	17.6	-1.2
Promillekørsel	39.0	42.4	+3.4

Anm. Begge undersøgelser afgrænset til 18-74 årige. Vejet efter alder, ellers ikke.

Det er undersøgt i tabel 3. Det viser sig, at de angivne hyppigheder er næsten nøjagtig som i 1997. Hyppigheden af hæleri er identisk på promille. Afvigelsen med hensyn til butikstyveri ligger klart under den statistiske usikkerhedsmargin, og afvigelsen vedrørende promillekørsel - der går i modsat retning - holder sig lige under. Der er således ingen grund til at mistænke resultaterne for at være udtryk for metodiske problemer: Der er tale om en genuin udvikling i normerne.

Spiller regeringens signaler og den offentlige debat en rolle?

Som omtalt ovenfor syntes der at være en særlig markant udvikling på nogle af de områder, hvor regeringen via ny eller forenklet lovgivning, kontrol, eller anden signalskabende aktivitet bevidst har forsøgt at påvirke moralen - og/eller hvor der har været en offentlig debat herom. Dette uddybes i det følgende med nærmere analyser af udviklingen fra 1997 til 2000, navnlig på det sociale område, hvor man dels har haft en løbende og ganske betydelig indskærpelse af rådighedsforpligtelsen for de ledige, dels har haft en ganske højt profileret indsats for at komme socialt bedrageri blandt reelt samlevende til livs.

Det er belyst i tabel 4, der endvidere medtager to gentagelsesspørgsmål vedr. butikstyveri og forsikrings snyd. Begge de to sidstnævnte spørgsmål bekræfter den generelle tendens i retning af en opstramning. Forskellen er dog ikke voldsom - ligesom der heller ikke er den helt store ændring i synet på socialt misbrug generelt. Nu som tidligere bliver dette bedømt meget strengt. Men som det blev påvist i 1997-undersøgelsen, var tonen en ganske anden, når det kom til konkrete former for socialt misbrug: Det var dengang ikke muligt at opdrive en konkret form for socialt misbrug, der blev bedømt lige så strengt som socialt misbrug generelt - og det fortsatte i øvrigt i den forstand, at det var umuligt at opdrive en konkret form for misbrug af dagpengesystemet, der blev bedømt lige så strengt som generelt misbrug. Så snart der var en form for begrundelse, var vurderingen en anden.

Det er grundlæggende et udtryk for refleksivitet, at man altid tager *konkret* stilling, uanset hvad normen i øvrigt siger. Men det ligger i sagens natur, at dette også kan omfatte en *mulighed* for stærkt udvidende fortolkninger. Hvilket så igen kan give en mulighed for en slags "moralisk udskridning" - men også en udskridning, der kan *vendes* i kraft af den samme refleksivitet, som skabte den: Refleksiviteten kan både give stærkere og svagere normer, afhængig af situationen, og afhængig af påvirkninger.

Det er formentlig i dette lys, undersøgelsens resultater vedrørende dagpengemisbrug bør ses. Om det er situationen som sådan - den højere beskæftigelse - eller det er stramningen af reglerne og den klare symbolske markering af rådighedsforpligtelsen, der ligger bag, kan analysen ikke fortælle. Men det er i hvert fald blevet markant mindre acceptabelt at modtage dagpenge uden at stå til rådighed for arbejdsmarkedet. "Acceptværdien" på en skala fra 1 til 10 er faldet fra 1.84 til 1.53, og andelen, der "misbilliger helt", er steget fra 71 til 79 pct. Der er fortsat stor forståelse for arbejdsløse, der har et børnepasningsproblem og derfor ikke ønsker arbejde lige nu: Kun 42 pct. finder dette helt uacceptabelt. Men i 1997 var tallet 30 pct., og skalagennemsnittet er faldet fra 4.28 til 3.46.

Tabel 4. Billigelse af forskellige handlinger, 1997 og 2000

I hvilken grad billiger De følgende handling?	Gns. på skala 1-10		Pct. "misbilliger helt"	
	1997	2000	1997	2000
Tage lidt varer i (forretning) ¹ uden at betale	1.15	1.11	92	94
Modtage sociale ydelser, man ikke har krav på	1.43	1.39	83	87
Samlevende, der formelt bor hver for sig for at få højere boligsikring eller bistandshjælp	1.96	1.51	66	82
Modtage arbejdsløshedsdagpenge, selv om man reelt ikke står til rådighed for arbejdsmarkedet	1.84	1.53	71	79
Modtage dagpenge eller bistandshjælp, hvis man har et børnepasningsproblem og derfor ikke ønsker arbejde lige nu	4.28	3.46	30	42
Skrive lidt ekstra på anmeldelsen til forsikringsselskabet	2.70	2.46	51	56

Anm. Kun vejet på alder. Kun 18-74 årige. Derfor afviger resultatet vedr. sociale ydelser en anelse fra tabel 2.

¹⁾ Split-half, jvf. tabel 1.

Kommuner og regering har været endnu mere højprofilede på at komme socialt misbrug til livs blandt faktisk samlevende. Og her finder man en endnu mere markant ændring - fra en gennemsnitlig skalaværdi på 1.96 til 1.51, hvilket svarer til, at 82 pct. nu finder dette helt uacceptabelt mod 66 pct. i 1997.

Man kan også udtrykke det sådan, at 34 pct. kunne finde formildende hensyn i 1997 mod kun 18 pct. i 2000, altså næsten en halvering. Dermed er synet på faktisk samlevendes snyd med adresser og synet på dagpengemisbrug næsten blevet sammenfaldende med synet på socialt misbrug generelt. Det er et godt eksempel på en indskrænkende fortolkning og stærkere normer. Formentlig er det i praksis meget et spørgsmål om navngivningen⁶⁾: Det er i langt højere grad blevet slået fast, at det er "rigtigt" socialt misbrug at snyde med adresserne eller modtage dagpenge uden at stå til rådighed.

Nærmere om de unge

Borgernes moral i forhold til lovene er først og fremmest aldersbestemt - i forhold til alder (og tildels køn) spiller andre faktorer kun en mindre rolle. 1997-undersøgelsen tydede endvidere på, at denne aldersforskel ikke kun var et spørgsmål om en ændring over livsforløbet, men også i betydelig grad var en generationsforskel, hvor man i perioden 1981-1997 kunne iagttage en ret stabil udvikling for den enkelte generation over livsforløbet, men en betydelig forskel mellem generationerne. Spørgsmålet er, om omslaget fra 1997 til 2000 er sket i bestemte generationer eller er mere generelt over livsforløbet. Det er belyst i tabel 5, hvor der er dannet et indeks af spørgsmålene i tabel 2 ovenfor.

Tabel 5. Moral-indeks, opdelt efter fødselsår, 1981, 1990, 1997 og 2000

	1981	1990	1997	2000	uvejet (N)
-1916	1.20	1.31	-	-	15
1917-1926	1.35	1.28	1.43	1.37	83
1927-1936	1.48	1.46	1.52	1.44	134
1937-1946	1.57	1.52	1.61	1.50	181
1947-1956	1.77	1.64	1.82	1.69	218
1957-1966	2.28	2.10	2.14	1.76	156
1967-1979	-	2.25	2.59	2.38	227
1980-1985	-	-	-	2.97	87

Anm. Additivt indeks dannet ud fra spørgsmålene i tabel 2. Vejning som i tabel 2. 15-17 årige indgår i den yngste kohorte i 2000, men afviger i øvrigt ikke fra de 18-19 årige i stikprøven.

Tabellen tyder på, at omslaget er generelt, men særlig markant for generationen født mellem 1957 og 1966. Denne generation har hidtil skilt sig ret markant ud fra den foregående (den såkaldte 1968-generation, som i hele perioden fremstår som ret konform). Men allerede i 1997 skrumpede forskellen mellem de to generationer, og i 2000 er den næsten forsvundet. Mens alle generationer har ændret syn fra 1997 til 2000, er fødselsårgangene fra 1957 til 1966 de eneste, der også har ændret sig væsentligt i forhold til 1981 og 1990. Nu som tidligere fremstår de yngste (født efter 1980) med den højeste værdi på skalaen - men i 2000 omfatter denne generation også udelukkende teenagere⁷⁾. Noget markant omsving blandt de unge er der således ikke tale om, men også årgangene fra 1967 til 1979 har dog flyttet sig noget, sammenlignet med 1997.

Man kunne så spørge, om vi med de nye tal i virkeligheden er tilbage ved en livscyklus-sammenhæng, hvor de unge blæser på normerne, men gradvist med alderen bliver deres vogtere - klagesangen om de unges normløshed kendes jo helt tilbage fra det gamle Babylonien. Det kan man dog hurtigt forvise sig om, ikke er tilfældet. Læst skråt fra øverste venstre hjørne til det nederste højre hjørne giver de tre søjler for 1981, 1990 og 2000 et billede af, hvordan de tilsvarende aldersgrupper forholder sig de tre år. Og i samtlige tilfælde er der tale om, at folk på et givet alderstrin har højere skalaværdi i 1990 end i 1981, og højere i 2000 end i 1990. Men omvendt viser 2000-tallene klarere end tidligere, at der også sker en ændring med alderen. 1957-1966 generationen (i litteraturen skildret som "Generation X" netop pga. dens tvivl og mangel på faste holdepunkter i form af "store fortællinger" af moralsk eller politisk karakter) er den første generation, der er "født" med en væsentligt større tvivl på normerne, men tallene her tyder på, at der til gengæld sker et større omsving med alderen.

I tabel 6 har vi viderefordelt de unge på mindre intervaller for at se nærmere på aldersforskellene. Som det samlede indeks viser, er der kun ringe forskel mellem de 15-19 årige og de 20-24 årige. Herefter er der et spring til de 25-29 årige og igen til de 30-39 årige. Forskellen mellem

de 40-49 årige og de 50-59 årige er så ringe, at de her er slået sammen, og efter de 60 år er der ikke længere nogen større aldersvariation.

Tabel 6. Billigelse af forskellige handlinger, efter alder. 2000. Pct. "misbilliger helt".

I hvilken grad billiger De følgende handling?	15-år	20-år	25-år	30-år	40-59 år	60+ år
Indeks (vejjet)	2.97	2.76	2.29	1.89	1.63	1.41
Tage lidt varer i (forretning) ¹						
uden at betale	79	90	89	94	96	99
At tage og køre en bil, der tilhører en anden	84	91	90	92	96	97
Købe tyvekoster	57	66	73	86	92	97
Løbe fra parkeringsskade	62	62	68	80	89	92
Socialt misbrug	54	74	76	87	91	92
Samlevendes snyd med adresser	46	60	74	79	88	92
Dagpengemisbrug	54	63	66	72	84	95
Køre uden billet	41	37	50	64	81	90
Snyde i skat, så fremt man har muligheden	56	52	54	63	62	73
Smide brugte batterier i skraldeposen	39	38	57	57	63	76
Forsikrings snyd	43	24	38	50	62	82
Lyve til egen fordel	20	22	32	45	52	59
Beholde fundne penge	29	29	31	41	60	73
Ølsalg til person på 14 år	24	30	42	53	52	62
Ledig pga. børnepasningsproblem	23	20	26	33	50	63
Børnearbejde	14	26	36	40	34	42

Anm. Spørgsmålsformuleringer: Se tabel 1. Vejjet efter alder, ellers ikke.

¹⁾ Split-half, jvf. tabel 1.

Der er dog også nogle områder, hvor aldersforskellen ikke er så stor. Det gælder bl.a. skattesnyd, der *relativt* set bedømmes strengt hos de unge - faktisk på en femteplads blandt de 16 emner, mens det i aldersgrupperne over 40 år rangerer på en 11.plads. Det er dog stadig de under 30-årige, der har det mildeste syn på skattesnyd.

Omvendt er der nogle områder, hvor man finder særlig stor aldersforskel. Det gælder snyd med billet til offentligt transportmiddel, der navnlig blandt 20-24 årige (der ofte lige er flyttet hjemmefra) bedømmes ret mildt: Kun 37 pct. misbilliger helt, mod 90 pct. i aldersgruppen over 60 år. Det er ikke svært at forestille sig, hvordan de unge kan retfærdiggøre denne overtrædelse med dyr transport og manglende midler.

En anden markant afvigelse finder man i synet på at beholde fundne penge: Det møder kun stor misbilligelse blandt 30 pct. i aldersgrupperne under 30 år - mod 73 pct. i aldersgruppen over 60. Også synet på forsikrings snyd "i det små" afviger stærkt mellem aldersgrupperne. Her er det igen de 20-24 årige, der skiller sig ud, idet kun 24 pct. udtrykker stærk misbilligelse. I aldersgruppen over 60 år er tallet 82 pct. Endelig finder man en markant aldersforskel i synet på hæleri: Her udtrykker kun 57 pct. af de 15-19 årige stærk misbilligelse; i aldersgruppen over 60 år er tallet hele 97 pct. - hos de ældre er "hæleren ikke bedre end stjæleren", men hos de unge er der en klar forskel i vurderingen.

Der er også en pæn aldersforskel, når det gælder socialt misbrug. Men den er mindre end på de ovennævnte områder - og den er navnlig *blevet* mindre, end den var i 1997, jvf. tabel 7.

Som det fremgår, er holdningsændringen blandt de unge meget markant her. Det gælder ikke så udpræget det generelle spørgsmål, men er meget markant på de øvrige. Dagpengemisbrug og adressefusk var i nogen grad accepteret blandt de 18-29 årige i 1997, men ikke i 2000. Forståelsen over for arbejdsløse med et børnepasningsproblem er dog stadig til stede⁸⁾, men selv her spores en ganske betydelig ændring i holdningerne.

Alt i alt må det således konstateres, at der på blot tre år er sket en meget markant drejning i navnlig de unges syn på socialt misbrug, som man nok må antage, i meget høj grad må tilskrives de markante politiske signaler i den mellemliggende periode.

Tabel 7. Billigelse af socialt misbrug, 1997 og 2000. Gennemsnit på skala 1-10.

I hvilken grad billiger De	Socialt misbrug generelt		Dagpengemisbrug generelt	
	1997	2000	1997	2000
18-29 år	1.94	1.79	2.71	1.91
30-39 år	1.48	1.32	2.04	1.73
40-49 år	1.30	1.28	1.76	1.49
50-59 år	1.25	1.20	1.46	1.31
60-74 år	1.23	1.27	1.27	1.10
eta	.23	.17	.29	.21

I hvilken grad billiger De	Dagpengemisbrug o.l. v. børnepasningsproblem		Samlevendes fusk med adresser	
	1997	2000	1997	2000
18-29 år	5.61	4.47	3.10	2.03
30-39 år	5.01	3.81	2.10	1.56
40-49 år	4.22	3.22	1.77	1.28
50-59 år	3.25	3.05	1.59	1.27
60-74 år	3.09	2.44	1.40	1.21
eta	.32	.24	.33	.22

Anm. Vejning på alder (kun af hensyn til beregning af eta).

Borgerne og den indgribende regulering

De fleste forklaringer på borgernes moral med hensyn til at overholde lovene tager udgangspunkt i egenskaber hos borgerne. Men man kan også forestille sig forklaringer med udgangspunkt i lovene: Når folk ikke føler sig forpligtet til at overholde lovene, behøver det ikke være borgerne, der er "noget galt med". Det kan også være lovene, der med rette eller urette opleves som tåbelige. Videre kunne man forestille sig, at erfaring med lovgivning, der oplevedes som urimelig, ligefrem kunne bidrage til en generel nedbrydning af respekten for lovene. Alternativt kunne man forestille sig, at regulering, der i starten ikke var særlig bredt accepteret, efterhånden blev det. Sådan som det øjensynligt er gået med den oprindelige modstand mod f.eks. tvungen brug af sikkerhedssele, forbud mod brug af mobiltelefoner for bilister mv.

I 1997-undersøgelsen måtte man lade disse spørgsmål stå delvist ubesvaret, fordi det som minimum ville kræve en undersøgelse over tid at finde svarene. Der var dog ingen tegn i materialet på, at utilfredshed med konkret lovgivning skulle føre til en generel nedbrydning af respekten for loven. Men man havde umiddelbart forud for 1997-undersøgelsen haft en række sager, hvor lovgivningen var i åbenbar modstrid med befolkningens normer. Det gjaldt bl.a. en sag, hvor en mand i første omgang var blevet idømt en bøde af arbejdstilsynet for ikke at iagttage de påkrævede sikkerhedsforanstaltninger i forbindelse med, at han selv reparerede taget på sit hus. Og det gjaldt den allerede omtalte sag om forbud mod børnearbejde for børn under 13 år, som mødte meget ringe forståelse i den danske befolkning.

Tabel 8. Billigelse af overtrædelse af reguleringsforanstaltninger, 1997 og 2000. Målt på skala 1-10.

I hvilken grad billiger De følgende handling?	1997	2000
Lade sine børn under 13 år udføre lønnet arbejde, f.eks. med uddeling af reklamer, selv om det nu er ulovligt	6.31	4.26
At man i en kiosk sælger et par øl til en person på 14 år		2.91
Korrelation børnearbejde-moralindeks	r = .11	r = .23

Anm. Aldersgruppen 18-74 år. 2000-undersøgelsen vejlet efter alder.

Det sidste spørgsmål er gentaget i nærværende undersøgelse. Her viser tabel 8 et ganske overraskende resultat: Borgerne har i væsentlig grad føjet sig. Den lovgivning, som mange nærmest så en ære i at overtræde, er øjensynlig ikke blot tolereret, men også i ret høj grad accepteret. Således er den gennemsnitlige skalaværdi faldet fra 6.31 til 4.26 - stadig en meget høj værdi, men dog et yderst voldsomt fald på kun tre år. I stedet for, at konkret lovgivning fører til en generel nedbrydning af respekten for loven, synes der snarere at være tale om, at den generelle respekt for loven fører til en gradvis accept af konkret lovgivning - i hvert fald en tilvænnning og stiltiende accept. Denne tolkning kan direkte efterprøves og bekræftes af, at sammenhængen med det generelle moralin-

deks på basis af de otte spørgsmål i tabel 2 er steget fra $r = .11$ til $r = .23$. Den generelle tilslutning til love og normer smitter af på tilslutningen til upopulær regulering.

Der var også en del diskussion om indførelsen af forbud mod at sælge alkohol til børn under 15 år - et forbud, der nok først og fremmest havde symbolsk sigte, for at markere, at alkohol og helt unge er en dårlig cocktail. Men dette forbud er i væsentligt højere grad accepteret end forbudet mod børnearbejde.

De alders- og kønsmæssige variationer på disse to spørgsmål er i øvrigt ret usædvanlige. Som det fremgår af tabel 9, finder forbudet mod børnearbejde meget ringe forståelse blandt teenagere. Til gengæld er de 25-29 årige og de 30-39 årige på dette spørgsmål de mest restriktive af alle. Herefter stiger billigelsen af overtrædelser hos de 40-49 årige, falder så hos de 50-69 årige og stiger igen i aldersgruppen over 70 år. Det kunne se ud til, at de unges utilfredshed deles af forældregenerationen og bedsteforældregenerationen. Billigelsen af forbudet mod overtrædelse af forbudet mod salg af alkohol til mindreårige følger et mere traditionelt mønster, men også her med en karakteristisk "top" for de 40-49 årige.

Når materialet yderligere opdeles på køn, bliver mønstret endnu mere karakteristisk. Blandt drenge i teenagealderen - nok det tætteste, man kan komme på de berørte - møder forbudet mod børnearbejde og forbudet mod salg af alkohol til mindreårige ingen forståelse. Indeksverdierne er hhv. 6.13 og 5.92. Man kan roligt slutte, at det fortsat er en lovgivning, der ikke møder nogen respekt blandt dem, der berøres af den. Til gengæld møder forbudet mod salg af alkohol til mindreårige god forståelse blandt kvinder helt ned til 20 års alderen. Forbudet mod børnearbejde er samtidig så absolut det eneste område, hvor billigelsen af lovbrud blandt kvinder over 70 år er større end blandt de 20-24 årige.

Tabel 9. Billigelse af overtrædelse af reguleringsforanstaltninger, 2000. Målt på skala 1-10.

	Mænd + kvinder		Børnearbejde		Ølsalg til 14 årige	
	Børnearb.	Ølsalg	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
15-19 år	5.86	4.86	6.13	5.65	5.92	4.02
20-24 år	4.64	4.15	5.67	3.77	5.44	3.04
25-29 år	3.99	3.51	4.79	3.36	4.31	2.91
30-39 år	3.81	2.62	4.74	3.15	3.01	2.35
40-49 år	4.70	3.02	5.19	4.70	3.68	2.38
50-59 år	4.18	2.50	4.54	4.18	2.78	2.24
60-69 år	4.04	2.39	4.71	4.04	2.71	2.05
70 år +	4.53	2.09	4.85	4.53	2.32	1.92

Anm. Aldersgruppen 15+ år. Uvejlet.

Trods "modstandslommer" hos de direkte berørte er det dog tydeligt, at selv en regulering som forbudet mod børnearbejde, der griber ind i, hvad de fleste tidligere anså for at være en sag mellem forældrene og børnene, kan trække legitimitet på en generel tilslutning til lovene og

normsystemet i befolkningen. Det er - i hvert fald i dette tilfælde - ikke respekten for lovene, der nedbrydes, men derimod modviljen mod regulering. Selv om overtrædelser stadig ikke mødes med stort andet end et skuldertræk, så er retningen for afsmitningseffekten klar.

Konklusion

Med nærværende undersøgelse har det været muligt at besvare og efterprøve en række vigtige hypoteser, som måtte overlades til gisninger i 1997, fordi vi ikke havde data over tid. Det var først og fremmest "afsmitningshypotesen" om, at erfaringer med "uretfærdige" love kunne føre til en generel nedbrydning af respekten for loven samt "påvirkningshypotesen" om, at borgernes moral i forhold til overholdelse af lovene kunne påvirkes ad politisk vej – gennem offentlig debat og politiske signaler i form af regler, kontrol og verbale udsagn.

De eksempler, som undersøgelsen her omfatter, skal naturligvis ikke generaliseres for vidt. Men "afsmitningshypotesen" synes klart at kunne afkræftes: Selv om det indtil videre ikke er lykkedes at skabe den store forståelse for loven om børnearbejde, specielt ikke blandt de grupper, der er mest berørt, så er der ingen tvivl om, at "afsmitningen" først og fremmest går den modsatte vej. Deraf kan man næppe slutte, at det altid vil være tilfældet, men lovgiverne synes at have en stor kapital at tære på: I hvert fald så længe akkumulationen af sådanne tilfælde ikke er for stor, går afsmitningen først og fremmest den modsatte vej: Den generelle opbakning om lovene smitter af på opbakningen om en upopulær regulering.

I forbindelse med den oprindelige undersøgelse af *Borgerne og lovene* var der kun teoretiske og ikke mange

empiriske grunde til at hævde, at udviklingen kunne vendes; faktisk ville det være let at fejltolke resultaterne i 1997 som udtryk for en deterministisk tendens. Men "påvirkningshypotesen" finder støtte i nærværende undersøgelse. Selv om en streng bevisførelse ikke er mulig, så er der stærke indicier for, at den tilsigtede opstramning af normerne, når det gælder rådighedsforpligtelsen og misbrug af særlige tilskud til enlige, er en vigtig del af forklaringen på de betydelige ændringer, der kan konstateres her. Men det ser også ud til at føje sig ind i en mere generel tendens til styrkelse af normsystemet fra 1997 til 2000.

¹⁾ *Borgerne og lovene*, p. 106

²⁾ P. 448

³⁾ Jf. *Borgerne og lovene*, kapitel 14 (Hans Jørgen Nielsen)

⁴⁾ Det svarer lidt til udtrykket om at "køre efter forholdene" frem for slavisk at holde sig til fartgrænserne. Det kan begrunde, at folk kører væsentligt langsommere end det tilladte, når vej- og vejrforholdene er dårlige, men trykker speederen lidt over de tilladte 110 km/t på en øde motorvej – men udtrykket kan også legitimere groft uforsvarlig kørsel, og der er nok en tendens til, at folk "giver sig selv lov" til at køre en anelse hurtigere år for år (færdselsloven kræver naturligvis, at folk både overholder fartgrænserne og kører efter forholdene)

⁵⁾ *Borgerne og lovene*, kapitel 12

⁶⁾ Man kan her trække en parallel til kriminologiens begreb om *neutralisering*: Mange kriminelle oplever ikke sig selv eller deres handlinger som "rigtigt" kriminelle. Vi så også i *Borgerne og lovene* (pp. 292-93), hvorledes kun et mindretal blandt de arbejdsløse, der ifølge egne svar på konkrete spørgsmål klart havde overtrådt dagpengereglerne, svarede ja på det generelle spørgsmål, om de havde begået socialt misbrug

⁷⁾ Vi har bibeholdt sammenligneligheden med *Borgerne og lovene* ved at slå fødselsårgangene 1967-1979 sammen til én kategori

⁸⁾ Men det er også en gruppe, som man i de fleste europæiske lande indtil for nylig typisk ikke har forventet, skulle påtage sig arbejde, så længe børnene var små

Hvor købes bøgerne?

Bøger fra Spektrum og Aarhus Universitetsforlag kan købes hos boghandlerne, mens bøger i kommission hos Danmarks Statistik sælges via denne institution på tlf. 39 17 30 20.

Rockwool Fondens Forskningsenhed. Nyhedsbrev (ISSN 1396-1217) udgives for at informere offentligheden om resultaterne af den løbende forskning i Enheden, herunder også stof af almindelig nyhedsmæssig værdi. Nyhedsbrevet er ikke ophavsretligt beskyttet og må frit citeres eller kopieres med fornøden kildeangivelse.

Ansvarshavende redaktører: Forskningschef Gunnar Viby Mogensen og souschef Bent Jensen. Forskningsenhedens øvrige medarbejdere: Forskningsassistent Helle Jensen, forskningsmedarbejder Claus Larsen, sekretær Hanne Lykke, forskningsassistent Niels-Kenneth Nielsen, forsker Søren Pedersen, forskningsassistent Christian Scheuer, forsker Marie Louise Schultz-Nielsen og forskningsassistent Sebastian Stenderup.

Evt. praktiske spørgsmål i forbindelse med nyhedsbrevet besvares af Hanne Lykke på tlf. 39 17 38 32. Fax: 39 20 52 19. Adresse: Sejrgade 11, 2100 København Ø. E-post: rff@rff.dk. Hjemmeside: www.rff.dk
